

Timurlular Döneminde Arlat Boyu (1370-1507)

Arlat Tribe in the Timurid Period (1370-1507)

Makale Geliş Tarihi

Makale Kabul Tarihi

Article Submission Date

Article Accepted Date

03.11.2025

08.12.2025

Muhammed Emin KOÇAK*

Dr., Bağımsız Araştırmacı

Ankara/TÜRKİYE

eminkocak0@gmail.com, ORC-ID: 0000-0001-7536-7956

Özet

Emîr Timur (1370–1405), 1370 yılında Çağatay Hanlığı'nın batı kısmı Mâverâünnehir'de kendi adıyla anılan Timurlu Devleti'ni (1370–1507) kurmuştur. Çağatay Hanlığı, ismini Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'dan (1227–1241) alır. Geç dönem Çağatay Hanlığı askerî, idarî ve ekonomik gücü ellerinde bulunduran Türk-Moğol boylarından oluşmaktaydı. Bu boylardan birisi olan Arlatlar, Çağatay Hanlığı'nda etkili bir güce sahip değildi. Bu çalışmada Arlat boyunun, Timurlular dönemindeki askerî ve idarî teşkilattaki konumu incelenmiştir. Bahsi geçen boyun, Timurluların iktidar mücadelelerinde pay sahibi olup olmadıkları ve hükümdar değişikliği yaşandığında onların, devlet içerisinde etkinliklerini arttırıp arttırmadığı araştırılmıştır. Emir Timur ve Mirza Şahruh (1405-1447) döneminde Arlat boyuna mensup olan ve askerî teşkilatta önemli makamlara gelen nadir komutanlar, daha çok hükümdarın yakınları arasından seçilmiştir. Bu duruma Emîr Müeyyed Arlat ve Emîr Yedigâr Şah Arlat önemli iki örnektir. Mirza Şahruh'un 1447 yılında vefatından sonra Arlat boyu, ilk defa Timurlu iktidar savaşına dâhil olmuştur. Timurlularda Arlat boyuna mensup emîrlerin, en fazla Sultan Hüseyin Baykara döneminde himaye edildiği görülmüştür. Bu çalışma Timurlular döneminin Farsça ana kaynakları kullanılarak hazırlanmıştır. Ayrıca Timurlu askerî, idarî ve saray teşkilatına dair en önemli kaynaklar arasında yer alan Muizzü'l-Ensâb kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Emîr Timur, Emîr Yedigâr Şah Arlat, Sultan Hüseyin Baykara, Timurlu Devlet Teşkilatı.

Abstract

In 1370, Amir Timur (1370–1405) founded the Timurid State (1370–1507), which was named after him, in Transoxiana the western part of the Chagatai Khanate. The Chagatai Khanate took its name from Genghis Khan's second son, Chagatai Khan (1227-1241). The late Chagatai Khanate consisted of Turkish-Mongol tribes who held military, administrative and economic power. One of these tribes, the Arlats, did not have an effective power in the Chagatai Khanate. In this study, the position of the Arlat tribe in the military and administrative organization during the Timurid period examined. It was investigated whether the Arlat tribe had a share in the power struggles of the Timurids and whether they increased their influence in the state when the ruler changed their power. During the reigns of Amir Timur and Mirza Shahrugh (1405-1447), rare commanders who belonged to the Arlat tribe and held important positions in the military organization were mostly chosen from among the relatives of the ruler. Amir Muayyad Arlat and Amir Yedigâr Shah Arlat were two important examples of this situation. After the death of Mirza Shahrugh in 1447, the Arlat tribe was involved in the Timurid power struggle for the first time. It was understood that the amirs belonging to the Arlat tribe in the Timurids were mostly protected during the reign of Sultan Husain Bayqara. This study was

* Sorumlu Yazar / Corresponding Author

prepared using the main Persian sources of the Timurid period. In addition, *Muizz el-Ensab*, which is among the most important sources on the Timurid military, administrative and palace organization, was used.

Keywords: Amir Timur, Amir Yadigar Shah Arlat, Sultan Husain Bayqara, Timurid State, Organization.

Giriş

Emîr Timur'un (1336-1405) iktidara yükseldiği Çağatay Hanlığı, adını Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay Han'dan (1227-1241) alır. Moğol hükümdarı Cengiz Han, 1227 yılındaki vefatından önce oğlu Çağatay'a, Mâverâünnehir ve Türkistan'ı (el-Cûzcânî, 2016, 124) içine alan geniş bir coğrafyayı vermiştir. 1335 yılında Çağatay Han'ı Tarmaşirin'in öldürülmesiyle bahsi geçen hanlık Doğu (Moğolistan) ve Batı tarafı (Mâverâünnehir) olmak üzere ikiye (Jackson, 2018, 91-92) ayrılmıştır. Hanlık içerisindeki bölünme, dönemin siyasî yapısını derinden etkilemiş, Batı Çağatay Hanlığı'nda askerî ve ekonomik gücü elinde bulunduran kudretli Türk-Moğol boy beyleri etkinliğini arttırmıştır. Bahsi geçen *emîr*ler (bey), Cengiz Han soyundan gelen kimseleri han ilan edip, daha sonra onları tahtan indirerek yerine yeni bir han atıyordu (Kafalı, 2005, 138). Dolayısıyla bu dönem, merkezi otoritenin fiilen ortadan kalktığı ve güçlü siyasî yapının bulunmadığı bir zaman aralığıdır.

Çağatay Hanlığı'nın askerî gücü, bölgedeki yerel nüfus hariç tutulduğunda, Cengiz Han'ın oğlu Çağatay Han'a verdiği sekiz bin halktan (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2018, 191) müteşekkildi. Ek olarak Farsça bir hanedan şeceresi olan *Muizzü'l-Ensâb*'da (28b-29a), Çağatay Han'ın *emîr*leri arasında Barlas, Sulduz ve Calayır boyuna mensup olan komutanlar, askerleri ile beraber onun hizmetinde yer aldı. Zikredilen hanedan şeceresinde Barlas, Sulduz ve Calayır gibi Çağatay Hanlığı'ndaki mühim Türk-Moğol boylarına yer verilse de Arlatlar burada zikredilmez. Moğol istilasından sonra Horasan'ın kuzeyine yerleşen Arlat boyu, İlhanlılar (İran Moğolları) safındayken, Çağataylılar tarafına geçmiştir. Onların net olarak hangi tarihte taraf değiştirdikleri bilinmemesine rağmen, Çağatay Hanlığı içerisindeki ağırlık noktaları arasında, günümüzde Afganistan'da yer alan Faryab merkezli Andhoy ve Gurzivan zikredilir (Manz, 2017, 59, 275-276). Anlaşılabacağı üzere Arlat boyu, Çağatay Hanlığı'nda başından beri yer alan Barlas, Sulduz ve Calayır boyları gibi bir güç değil, Hanlığa sonradan dâhil olan bir konumdur. Çağatay Hanlığı'ndaki Türk-Moğol boylarının liderleri ve güç merkezleri hakkında Timurlu kaynaklarında mühim bilgilere yer verilir ki, buna göre 1358-1360 tarihleri arasında boyların merkezleri ve liderleri şu şekildedir: Emîr Timur'un ata yurdu olan Keş ve çevresi Emîr Hacı Barlas'a, Hocend şehri Calayır boyundan Emîr Bayezid'a, Kunduz ve Bağlan Karaunas boyundan Emîr Hüseyin'e aitti. Belh şehrinde Sulduz boyundan Emîr Olcay Buğa, Şaburgan'da Apardi boyundan Zinde Hışam, Huttelan bölgesinde Emîr Keyhüsrev ve Emîr Olcay, Bedehşan'da ise Bedehşan Şahlarından Muhammed bulunmaktaydı (Şâmî, 1363 h.ş., s. 15; Yezdî, 1336 h.ş., I, 32). Kaynakta dikkat çeken husus Arlat boyuna dair herhangi bir bilgiye yer verilmemesidir ki, bu durum onların, Emîr Timur'un iktidarından önce diğer boylara nazaran etkili bir konumda olmadıklarını düşündürmektedir. Dönemin bir diğer önemli müellifi İbn Arabşah (2012, 36), her ne kadar Çağataylılar içerisindeki dört ana boy arasında Arlatları zikretse de mezkûr boyun, Emîr Timur'un iktidarından önce güçlü ve etkin boylar içerisinde yer aldıklarını söylemek zordur.

Arlat boyunun, hangi beylerin idaresi altında yaşadığına dair bilgiler de kısıtlıdır. Doğu Çağatay Han'ı Tuğluk Timur'un, 1360-1362 yılları arasında iki kez Mâverâünnehir üzerine yürüdüğü seferinde (Duglath, 1972, 18-22; Aka, 2014, 8), Andhoy'da Telinci Arlat ismi zikredilir. Bu kişi, Emîr Timur 1370 yılında iktidara geldiğinde ona bağlılığını sunmuş ancak 1372/1373 tarihinde Emîr Timur'a isyan eden Zinde Hışam Apardi tarafından öldürülmüştür (Natanzî, 1335 h.ş., 117, 292). Onun oğlu Pir Hacı Arlat ise Emîr Timur'un büyük oğlu Mirza Ömer Şeyh'in (ö.1394) sadık adamları arasındaydı (Hâfiz-ı Ebrû, 1395 h.ş., II, 696). Bir diğer Arlat boyuna mensup olan kişi Türkan Arlat'tır. O, 1377-1378 yılında Emîr Timur'a suikast planlayarak isyan etmiş, başarılı olamayınca Faryab'a kaçmıştır (Natanzî, 1335 h.ş., 414-415). Telinci Arlat ve Türkan Arlat dışında Arlatların liderlerine dair bilgiler, Timurlu kaynaklarında yeterli seviyede değildir.

Bu çalışmada Arlat boyunun, Timurlu Devleti dönemindeki konumunun ne olduğu, hükümdar değişikliği sırasında zikredilen boyun iktidar mücadelelerinde taraf olup olmadığı, onların Timurlu

devlet ve askerî teşkilatında hangi makamlara sahip oldukları ve dönemsel olarak güçlerini artırıp arttırmadıkları dönemin ana kaynakları ışığında incelenecektir. Çalışma hazırlanırken ağırlıklı olarak dönemin Farsça ana kaynaklarından istifade edilmiştir ki, bunlar arasında yer alan Nizâmeddin-i Şâmî, Şerefeddin Ali-i Yezdî, Hâfız-ı Ebrû, Abdürrezzak-ı Semerkandî, Muineddin-i Natanzî, Hândmîr ve Mîrhând'ın eserleri konumuz açısından mühimdir. Farsça yazma bir eser olan, Timurlu hükümdarlarının ve mirzaların hizmetindeki görevlilere dair kayda değer bilgiler veren *Muizzü'l-Ensâb* en çok başvurulmuş kaynaklar arasındadır ve mezkûr yazma eserin Paris nüshası kullanılmıştır. Bunun yanında Türkçe, İngilizce, Almanca ve Farsça araştırma eserlerden de faydalanılmıştır.

1. Emîr Timur ve Mirza Şahruh Döneminde Arlatlar

Emîr Timur, rakibi Emîr Hüseyin'i Belh'de öldürdükten sonra 1370 yılında Çağatay Hanlığı'nın Batı bölgesinde Mâverâünnehir merkezli Semerkant'ta devletini kurmuştur. Bahsi geçen hükümdar döneminin önemli saray tarihçisi Yezdî (1336 h.ş., I, 156), Emîr Timur'u iktidara taşıyan yahut ona biat eden önemli boy beylerinin bir listesini verir. Bu liste içerisinde Arlat boyundan Emîr Müeyyed'in ismi dikkat çekmektedir. Emîr Müeyyed, Emîr Timur'un iktidar mücadelesi sırasında yanında yer alan yakınları arasında olup, Emîr Timur'un selefi Emîr Hüseyin'i infaz eden beyler arasındaydı (Şâmî, 1363 h.ş., 25, 57, 60). O, Manz'ın (2017, 276) da ifade ettiği üzere hükümdarın özel maiyetine mensuptu ve Timurlu hanedanına damat olup, Emîr Timur'un kız kardeşi Şirin Beğ Ağa ile evlenecek kadar (Woods, 1990, 17) hanedana yakındı. Emîr Müeyyed Arlat ve Şirin Beğ Ağa'nın evliliğinden doğan Sevinç Kutluk Ağa ise, Emîr Timur'un büyük oğlu Mirza Ömer Şeyh ile 1390 tarihinde evlenmiştir (Woods, 1990, 20). Emîr Müeyyed, Emîr Timur'un seferlerine de katılmıştır ki, mesela onun ismi hükümdarın, Doğu Çağataylılara karşı giriştiği bir dizi sefer sırasında zikredilir (Yezdî 1336 h.ş., I, 197). Emîr Müeyyed Arlat, Emîr Timur'un kişisel maiyetinden olan bir kimsenin, Timurlu sarayı ile ne kadar güçlü bağlantılara sahip olabileceğinin kayda değer bir örneğidir. Her hükümdarın yapacağı gibi Emîr Timur da iktidar mücadelesi sırasında kendisini destekleyen insanları, iktidara geldikten sonra ödüllendirmiş ve onlarla evlilik ittifakı kurmuştur. Böylece hem mezkûr boyun sadakatini sağlamlaştırmış hem de sahip olduğu mevkiyi Emîr Timur'a borçlu olan askerî elitler ortaya çıkmıştır.

Timurlu askerî² ve idarî teşkilatına dair en önemli kaynaklar arasında yer alan *Muizzü'l-Ensâb*'da³, Emîr Timur'a bağlı makamlar arasında Arlat boyuna mensup görevlilere yer verilmesi de onlar, *emîr* ünvanına taşıyarak hükümdarın seferlerine katılmıştır. Mesela Timurlu kaynaklarında ismi zikredilen Arlatlar arasında Emîr Devlet Hoca, Emîr Timur'un 1393 yılında Bağdat'ı ele geçirdikten sonra şehrin kuzeyindeki Tekrit Kalesi kuşatmasına katılmıştır (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., II, s. 773). Bunun dışında zikredilen hükümdar döneminde Muhammed Arlat, Seyyid Ali Arlat ve Yadigâr Şah Arlat gibi önemli beyler de vardı.

Emîr Timur'un 1405 yılında Çin Seferi sırasında Otrar'da vefat etmesinden sonra babasının sağlığında 1397 yılında Herat merkezli Horasan'a vali olarak atanan Mirza Şahruh (Şâmî, 1363 h.ş., 167; Yezdî, 1336 h.ş., I, 573), Herat'ta kendi adına para bastırıp hutbe okutarak hükümdarlığını ilan etmiştir (Aka, 1994, 33, 40; Mîr Caferî, 1375 h.ş., 101). Diğer taraftan Emîr Timur'un ölümünden sonra, kısa bir süreliğine Semerkant ve çevresini ele geçiren Mirza Halil Sultan (1405-1409) ise vefat eden hükümdarın veliahdı Mirza Pir Muhammed ile 1406 yılında Karşı suyunda karşılaşmıştır (Tacü's-Selmânî, 1999, 59). Bu savaş sırasında Mirza Pir Muhammed'in ordusunda Emîr Yadigâr Şah Arlat ve Arlat boyunun diğer mensupları vardı (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., III, 101-102). Mirza Pir Muhammed'in, yakın adamlarından Emîr Pir Ali Taz tarafından, Mirza Halil Sultan'ın kışkırtmasıyla 1407 yılında öldürülmesinden (Tacü's-Selmânî, 1999, 86) sonra Emîr Pir Ali Taz, Arlat boyuna saldırarak mezkûr boyu dağıtmış, Emîr Yadigâr Şah Arlat ise kaçarak Mirza Şahruh'un adamlarından Emîr Mızrab Barlas'a sığınmıştır (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., III, 153). Timurlular arasındaki iç mücadelenin Arlat boyu açısından olumsuz bir yönü olmuştur ki, o da Emîr Pir Ali Taz'ın, zikredilen

² Timurlu ordusu hakkında detaylı bilgi için bkz. (Koçak, 2024a).

³ Eser ve önemi için bkz. (Alan, 2014, 527-549).

boya karşı saldırısıdır. Emîr Yadigâr Şah Arlat örneğinde görüldüğü üzere ona karşı olan beyler, kaçmak zorunda kalmıştır.

Mirza Şahruh, 1405 yılında hükümdarlığını ilan ettiğinde yeni hükümdara biat eden *emîr*ler arasında kendi maiyetinden olan pek çok askerî lider vardı ki, bunların dışında yukarıda Emîr Mızrab'a sığınan, Emîr Yadigâr Şah Arlat (el-Hüseynî, 2011, 53) konumuz açısından mühimdir. Emîr Yadigâr Şah Arlat, Mirza Şahruh döneminde teoride on bin asker çıkaran, Timurlu ordusunda en yüksek askerî rütbelerden birisi olan sol kanat *tümen*⁴ komutanları arasındaydı ve *tümen*inde kendisine bağlı orta dereceli on bir askerî lider bulunmaktaydı (*Muizzü'l-Ensâb*, 135b-136a). O, zamanla Timurlu hanedanı ile evlilik bağı kuracak kadar güçlenmiştir. Mesela Emîr Timur'un büyük oğlu Mirza Ömer Şeyh'in kızı Zübeyde Sultan ile evlenen Emîr Yadigâr Şah Arlat (Ando, 1992, 169), kendi kızı Zeynep Arlat'ı (Bigige) ise, 1434 yılında Mirza Şahruh'un torunu Mirza Alaüddevle (ö.1460) ile evlendirmiştir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/1, 427). O, 1437 yılında vefat ettiğinde damadı Mirza Alaüddevle'nin taziyele kabul ederek, kayınpederinin arkasından ölü aşı verdiği de görülmektedir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/1, 470).

Emîr Yadigâr Şah Arlat, Mirza Şahruh döneminde önemli askerî seferlere de katılmıştır. Mesela 1410 yılında Semerkant'a kadar gelen isyancı Emîr Şah Melik'e (Manz, 2013, 33) karşı gönderilen ordudaki *emîr*ler arasında Emîr Yadigâr Şah Arlat vardı (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., III, 363). Benzer şekilde hükümdarın, 1416 yılındaki Kirman seferine ve 1417/1418 tarihinde Kandahar üzerine yürüdüğü seferde Emîr Yadigâr Şah Arlat bulunmuştur (Hâfız-ı Ebrû, 1395 h.ş., IV, 631, 671). Emîr Yadigâr Şah Arlat, Mirza Şahruh döneminde Arlat boyuna mensup bir kimsenin askerî teşkilatta ulaşabileceği en yüksek makama gelmesinin bir örneğidir. Onun *tümen* komutanı olarak hükümdarın ordusunda yer alması ve askerî seferlere katılması pasif bir kimse olmadığını göstermektedir. Emîr Yadigâr Şah Arlat, sadece Timurlu ordusunda paye edinmemiş, Timurlu sarayı ile yakın ilişkileri sayesinde hanedana damat olmuş ve kendi kızını da hükümdarın torunu ile evlendirmiştir. Mezkûr *emîr*in sahip olduğu tüm bu özellikler onun, Mirza Şahruh döneminde Arlat boyuna mensup en etkili kimseler arasında yer almasına olanak sağlamıştır. Emîr Yadigâr Şah Arlat'ı önemli kılan bir diğer husus ise onun sahip olduğu etkin konumu, hükümdar ile olan yakın ilişkisine borçlu olmasıdır. Dolayısıyla Emîr Timur döneminde olduğu gibi bu dönemde de Arlat boyunun pek çok temsilcisi, devlet idaresinde yahut askerî teşkilatta güçlü makamlara ulaşamamış sadece hükümdar ile şahsi ilişkilere sahip olan kimseler yükselmiştir.

Mirza Şahruh döneminde kaynaklarda ismi zikredilen bir diğer kişi ise Baydu Arlat'tır. Onun da hükümdarın ordusunda *tümen* komutanlığı yaptığı ve daha sonra Mirza Alaüddevle'nin *tümen emîr*leri arasında yer aldığı görülmektedir (*Muizzü'l-Ensâb*, 137a, 145a).

2. Mirza Şahruh Sonrası Dönemde Arlat Boyu

Mirza Şahruh'un 1447 yılında vefatından sonra yaşanan iktidar mücadeleleri neticesinde Arlat boyuna mensup beylerin etkinliklerini arttırdıkları ve Timurlu hanedanı ile evlilik bağları kurmaya devam ettikleri görülmektedir. Mesela Mirza Şahruh'un oğlu ve halefi Mirza Uluğ Bey'in (1447-1449) haremde kuma olan Arlat boyuna mensup Rukiye isimli bir hanım bulunmaktaydı. Bu hanım aynı zamanda Mirza Uluğ Bey'in öldürülmesine izin veren oğlu Mirza Abdüllatif'in (ö.1450) annesiydi (Woods, 1990, 43-44). Timurlu başkentlerinden olan Semerkant'a kısa süreliğine hâkim olan Mirza Abdüllatif'in hizmetindeki *emîr*leri arasında ise Emîr Sultan Mahmut Arlat yer almıştır (*Muizzü'l-Ensâb*, 141a).

Vefat eden Mirza Şahruh'un eşi Gevherşad Ağa⁵ tarafından desteklenen bir diğer Timurlu hanedan üyesi Mirza Alaüddevle ise, Arlat boyunun desteğini alarak iktidar mücadelesine katılmıştır. O, Emîr Yadigâr Şah Arlat'ın kızı Zeynep ile evli olduğu için Arlat boyundan destek görmüştür.

⁴ Tümen terimi Timurlularda askerî, idarî ve mali teşkilatta kullanılmıştır. On bin askerden oluşan bir tümenin başında, tümen komutanı bulunurdu. Detaylı bilgi için bkz. (Koçak, 2024a).

⁵ Bu hanım ve faaliyetleri hakkında bkz. (Alan, 1999, 231-248; Koçak, 2020, 36-45).

1452 yılında Arlatların merkezlerinden olan Meymene ve Faryab'da kendisine destek toplayan Mirza Alaüddeve, Emîr Yadiğâr Şah Arlat'ın oğlu Emîr Celaledin Sultan Mahmud Arlat ve diğer Arlatlı beyler tarafından desteklenmiş ve Timurlu başkentlerinden Herat'ı ele geçirmek için büyük bir ordu toplamıştır. Mezkûr ordu, Belh üzerinden Herat'a ilerlemek için yola çıkmış ancak bir diğer Timurlu hanedan üyesi Mirza Ebu'l-Kasım Babûr'ün (ö.1457) komutanı Emîr Derviş Ali tarafından bozguna uğratılmıştır (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 724; Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 47-48). Mirza Alaüddeve'nin iktidar mücadelesi sırasında Arlat boyunun askerî yardımıyla hareket etmesi, görebildiğimiz kadarıyla mezkûr boyun ilk defa Timurlu iç savaşı içerisinde taraf olduğunu ve kendi destekledikleri Timurlu hanedan üyesinin tahta çıkmasına yardım ettiklerini gösterir. Mirza Alaüddeve, Arlat boyuna mensup bir yahut iki *emîr*'in desteğini almamış tersine Arlatlıların büyük bir kısmı onun ordusuna katılmıştır ki, bu durum Arlat boyunun Mirza Şahrûh'un ölümünden sonra Timurlu iktidar mücadelelerinde taraf olduklarının en önemli kanıtıdır.

Mirza Şahrûh'un ölümünden sonra on yıl süreyle Horasan ve Mazenderan'ın tamamı, Simnan, Damgan, Bedehşan, Merv, Mahan, Sistan'a hâkim olan Timurlu mirzası Ebu'l-Kasım Babûr'ün ise yirmi iki kişilik üst düzey komutanları arasında Emîr Baydu Arlat ve Emîr Sultan Mahmud Arlat yer alır (*Muizzü'l-Ensâb*, 145b-146a). Bir diğer Timurlu hükümdarı Sultan Ebu Said (1451-1469) döneminde Arlat boyu, Timurlu hanedanı ile yakın ilişkilere sahip olmuştur. Mesela Sultan Ebu Said, oğlu Mirza Sultan Veled'in (ö.1469'dan sonra) korunmasını Arlat *emîr*lerine vermiş ve söz konusu *emîr*ler, görevlerini iyi bir şekilde yerine getirmiştir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 1021). Hükümdarın 1468 yılında Akkoyunlu Uzun Hasan'a karşı çıktığı ve ölümüyle sonuçlanan Azerbaycan Seferi (Alan, 2015, 189; Macit, 2021, 96-97) sırasında ordusunda Emîr Hüseyin Ali Arlat vardı ki, bu *emîr* ve diğer önemli komutanlar, Uzun Hasan'ın kurduğu pusuda hayatlarını kaybetmiştir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 987). Bu dönemde Arlat boyundan olan beylerin, askerî teşkilatta *tümen* komutanlığı yaptığı da görülmektedir. Sultan Ebu Said'in oğlu Sultan Mahmud'un (ö.1495) *tümen* komutanları içerisinde Emîr Sultan Ali Arlat'ın adı zikredilir (*Muizzü'l-Ensâb*, 154b-155a). Mirza Şahrûh sonrası dönemde, Arlat boyuna mensup beylerin (*emîr*) Timurlu ordusunda *tümen* komutanlığı kadar yüksek mevkilere ulaşabildiği görülmüştür. Ayrıca onların Timurlu sarayı ile olan yakın ilişkileri bu dönemde de devam etmiştir ki, Sultan Ebu Said'in kendi oğlu Mirza Sultan Veled'in korunmasını Arlat boyuna vermesi konumuz açısından mühimdir.

Bir diğer Timurlu hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara'nın (1470-1506), iktidar mücadelesinin öncesinde ve sonrasında Arlat boyundan *emîr*lere dair kaynaklarda muhtelif bilgiler yer alır. Mesela Sultan Hüseyin Baykara, 1457 yılında Ebu'l-Kasım Babûr'ün vefatının akabinde Herat'tan ayrılarak Merv hâkimi amcası Sencer Mirza'nın yanına gitmiş ve amcasının kızı Bike Sultan ile evlenmiştir (Subtelny, 2007, 52; Oruç, 2021, 12-13). Merv hâkimi Mirza Sencer'in, yakın adamları arasında Emîr Hasan Arlat'ın ismi zikredilir. Bahsi geçen *emîr*, 1457 yılında Mirza Sencer'in yokluğunda naip olan Sultan Hüseyin Baykara ile anlaşamayarak onun Merv'den ayrılmasına neden olmuştur. Sultan Hüseyin Baykara Merv'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra kendisine katılan askerlerle şehri ele geçirmiş ve Emîr Hasan Arlat'ı zindana atmıştır (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, 5656-5657; Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 116). Emîr Hasan Arlat örneği geç dönem Timurlularda Arlat boyuna mensup güçlü bir *emîr*'in, Timurlu hanedan üyesine karşı çıkacak hatta onu naip olduğu şehirde, yerinden edecek kadar etkin bir pozisyonda olduklarının kayda değer bir göstergesidir.

Sultan Hüseyin Baykara, 1469 yılında Sultan Ebu Said'in ölüm haberini aldığı anda Timurlu başkentlerinden olan Herat'ı ele geçirerek tahta çıkmıştır. Bundan sonra kendisine katılan kimseler arasında büyük *emîr*lerden Emîr Zeynelabidin Arlat yer alır. Hükümdar onu, Belh ve Şaburgan'ı ele geçirmeye göndermiş, o da Emîr Yadiğâr Şah'ın oğlu Emîr Pir Muhammed Arlat ile mezkûr şehirlere doğru yönelmiştir. Onlar, Belh ve çevresini Sultan Hüseyin Baykara adına hakimiyet altına almıştır (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 1010-1011; Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 138). Mirza Şahrûh döneminin ünlü *emîri* Yadiğâr Şah Arlat'ın soyundan gelen kimselerin, iktidar mücadelesinde Sultan Hüseyin Baykara'ya destek verdikleri ortadadır. Nitekim onlar, Sultan Ebu Said'in ölümünden sonra onun oğullarına karşı, Sultan Hüseyin Baykara safında mücadele etmiştir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 1042).

Sultan Hüseyin Baykara Herat'ı ele geçirdikten sonra en büyük tehdit, Mirza Şahrüh soyundan Akkoyunlu Uzun Hasan'ın desteklediği Mirza Yadiğâr Muhammed tarafından gelmiştir. Mirza Yadiğâr Muhammed, 1470 yılında Meşhed'e doğru ilerlemiş ve bunun üzerine Sultan Hüseyin Baykara ona karşı yürüdüysen de ordusundaki bazı beylerin ihaneti nedeniyle (Devletşâh Semerkandî, 1977, IV, 604) Herat'ı geride bırakarak Meymene ve Faryab tarafına çekilmiş ve Mirza Yadiğâr Muhammed, Herat'ı ele geçirmiştir (Rumlu, 2020, 484-485; Aka, 2014, 140). Bilindiği üzere Meymene ve Faryab, Arlat boyunun merkezleri arasındaydı. Hükümdarın geldiğini duyan başta Emîr Pir Muhammed Arlat ve oğulları olmak üzere mezkûr boya mensup kimseler, Sultan Hüseyin Baykara'yı karşılayarak onu desteklemiş ve tüm Arlat boyu, hükümdarın hizmetine girmiştir (Abdürrezzak-ı Semerkandî, 1383 h.ş., II/2, 1036; Mîrhând, 1385 h.ş., XI, 5704; Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 146). Sultan Hüseyin Baykara, 1470 tarihinde Mirza Yadiğâr Muhammed'in elindeki Herat'ı, bir gece baskını ile ele geçirdiğinde yanında Derviş Ali Arlat vardı. Emîr Pir Muhammed Arlat ise bu saldırıya katılmayıp, hükümdarın ağırlıklarını (*ağruk*) koruyan beyler arasındaydı (Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 148-150). Mirza Şahrüh'un 1447 tarihindeki vefatından sonra açık bir şekilde Mirza Alaüddöyle'yi destekleyerek Timurlu iktidar mücadelesinde taraf olan Arlat boyu, bahsi geçen faaliyetlerine Sultan Hüseyin Baykara zamanında da devam etmiştir. Mezkûr boy, diğer Timurlu hanedan üyelerine karşı Sultan Hüseyin Baykara'nın tarafına yer alarak, dönemin müelliflerin ifadesine göre bütün Arlat boyu, hükümdarın hizmetine girerek biat etmiştir.

İktidar mücadelesinin öncesinde ve sonrasında Arlat boyundan destek gören Sultan Hüseyin Baykara, bahsi geçen boya mensup kimseleri, askerî ve devlet teşkilatında önemli makamlara atamıştır. Örneğin onun, Merv şehrindeki beyleri arasında Emîr Hasan Arlat, 1469 yılından sonraki beyleri arasında *Divân-ı Mâl*⁶ üyesi Emîr Pir Muhammed Arlat'ın ismi görülür (*Muizzü'l-Ensâb*, 156b, 157b). Timurlu ordusunun adeta bel kemiği olan *tavaçiler*⁷ arasında ordunun sağ kanadında bulunan Emîr Cafer Arlat, Emîr Ali Ekber Arlat, Emîr Ebu Yusuf Arlat ve Abdi Muhammed Arlat yer alır. Bunun dışında ordunun sağ kanadında mühür vuran Emîr Zeynelabidin Arlat da bu dönemdeki önemli beyler arasındaydı (*Muizzü'l-Ensâb*, 157b-158a). Emîr Timur'un iktidara geldikten sonraki atamaları gibi, Sultan Hüseyin Baykara da iktidar mücadelesinde kendisine destek olan güçlü boy beylerine askerî, idarî ve mali teşkilatta mühim makamlar bahşetmiştir. Böylece o, dedesi Emîr Timur gibi sahip oldukları makamı kendisine borçlu olan yeni askerî elitler oluşturmuştur ki, Arlat boyu bu dönemde adeta daha önce hiçbir Timurlu hükümdarı zamanında olmadığı kadar Timurlu sarayı tarafından himaye edilmiştir.

Sultan Hüseyin Baykara zamanında Arlat boyunun, Timurlu sarayı tarafından himaye edildiğini ve devlet teşkilatında üst sıralarda olduğunu gösteren mühim bir kayıt mevcuttur. Bilindiği üzere sarayda yapılan divan toplantılarında töre gereği boy beyleri kendi sıralarına göre oturur ve fermanları belirli bir sıraya göre imzalar (Rejepova, 2019; 51). Hükümdarın, 1472 yılında yaptığı bir atama sırasında geçen bilgi Arlat boyunun, Barlas boyundan hemen sonra divan toplantılarında yer aldığını göstermektedir (Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 159). Timurlu hanedanının kurucusu Emîr Timur, Barlas boyuna mensuptu ki, Arlatların, Barlas boyundan hemen sonra zikredilmesi onların, Timurlu devlet teşkilatındaki güçlü konumları hakkında önemli bir göstergedir.

Arlat boyunun mezkûr hükümdar döneminde Timurlu sarayı ile yakın ilişkisi onlara, Timurlu hanedanına damat olma imkânı da sağlamıştır ki, mesela Sultan Hüseyin Baykara'nın kızı Ak Begüm (ö.1504'ten önce), Ebu'l-Kasım Arlat'ın oğlu Muhammed Kasım Arlat ile evlenmiştir (Mîrhând, 1385 h.ş., XI, 5915; Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 320). Bu dönemde saray ahırında Arlat atlarında da istifade edilmekteydi. Bahsi geçen Atlar, imparatorluk ahırındaki diğer atlara göre daha güçlü ve uysaldı (Hândmîr, 1380 h.ş., IV, 131).

⁶ Timurlularda halkın işleri ve mali teşkilat ile ilgilenen Divân-ı mâl'dır. Burada görevli bulunan emîrlerin temel sorumlulukları vergi işlerinin idaresi, tarımsal üretimin arttırılması, şehirlerdeki imar faaliyetleri ve gelirlerinin yükselmesidir (Aka, 2014, 165).

⁷ Tavaçiler, Timurlu ordusunun bel kemiği olup, ordu içerisindeki en önemli askerî görevliler arasındaydı. Detaylı bilgi için bkz. (Koçak, 2024b, 166-175).

Sonuç

Timurlu Devleti zamanında Arlat boyunun konumu, Timurlu siyasî hayatına etkisi ve mezkûr boyun Timurlu askerî ve devlet teşkilatındaki durumunun incelendiği bu çalışmada şu sonuçlara ulaşılmıştır: Arlat boyu, Emîr Timur öncesinde Çağatay Hanlığı'nda önde gelen boylar arasında değil, söz konusu Hanlığa sonradan dâhil olan bir yapıdaydı. Emîr Timur'un iktidar mücadelesinin öncesinde ve 1370 yılında iktidara geldikten sonra onu destekleyen Emîr Müeyyed Arlat, hükümdarın özel maiyetinden olup, hanedan ile evlilik bağı kuracak kadar yakın ilişkilere sahipti. Onun dışında, hükümdarın beyleri arasında yer alan Devlet Hoca Arlat, Muhammed Arlat, Seyyid Ali Arlat ve Yedigâr Şah Arlat'ın isimleri zikredilir ki, bu kimseler hükümdarın askerî seferlerine katılmıştır. Emîr Timur sonrası dönemde Mirza Şahruh'un hâkimiyet zamanında öne çıkan bir diğer kişi Emîr Yedigâr Şah Arlat'tır. O da Emîr Timur dönemindeki Müeyyed Arlat ile benzer şekilde Mirza Şahruh'un yakın adamlarından olup, Timurlu hanedanı ile evlilik ittifakları kuracak kadar Timurlu sarayına yakın bir kimseydi. Askerî teşkilatta *tümen* komutanlığı gibi kudretli makamlara getirilen Emîr Yedigâr Şah Arlat, hükümdarın seferlerinde hazır bulunmuştu. Emîr Timur ve Mirza Şahruh dönemlerinde Arlat boyunun pek çok temsilcisi, devlet idaresinde yahut askerî teşkilatta güçlü makamlara ulaşamamış sadece hükümdar ile şahsi ilişkilere sahip olarak maiyetinde yer alan kimseler yükselmiştir.

Görebildiğimiz kadarıyla Mirza Şahruh'un 1447 yılındaki vefatı sonrasında yaşanan iktidar mücadelelerinde Timurlu hanedan üyesi Mirza Alaüddevle'nin liderliğinde Arlat boyunun, ilk defa Timurlu iktidar savaşlarında taraf olduğu anlaşılmıştır. Mirza Şahruh'un torunu Mirza Alaüddevle, Emîr Yedigâr Şah Arlat'ın damadı olduğu için Arlat boyuna mensup pek çok komutan, Mirza Alaüddevle'yi destekleyerek ordusunda yer almıştır. Bu durum onların, Timurlu siyasî hayatında söz sahibi olmak istediklerini ve kendi destekledikleri hanedan üyesini tahta taşımak arzusunda olduklarını göstermektedir. Sultan Ebu Said döneminde Arlat boyu, Timurlu hanedanı ile yakın ilişkilerini korumuş ve askerî teşkilatta *tümen* komutanlığı gibi önemli makamlara getirilmiştir. Timurluların son hükümdarı Sultan Hüseyin Baykara, iktidar mücadelesi sırasında ve sonrasında Arlat boyu mensuplarından büyük destek görmüş ve mezkûr boydan pek çok *emîr* onun ordusuna katılmıştır. Bu dönemde Arlat kökenli beyler, askerî ve idarî teşkilatta güçlü makamlara getirilerek ödüllendirilmiştir. Çalışma neticesinde, Arlat boyuna mensup beylerin, en fazla Sultan Hüseyin Baykara döneminde himaye edildiği görülmüştür. Sonuç olarak ilk hükümdar Emîr Timur'dan, son hükümdar Sultan Hüseyin Baykara'ya kadar kaynaklarda Arlat kökenli beyler zikredilmektedir. Ancak onların, Timurlu iktidar mücadelelerinde taraf olarak açıktan siyasî hayata dâhil olması yukarıda ifade edildiği üzere Mirza Alaüddevle zamanındadır.

Kaynakça

- Abdürrezzak-I Semerkandî. (1383 h.ş.). *Matla'-ı Sadeyn ve Mecma'-ı Bahreyn*. (C. II/1, II/2). (Yay. A. Nevâî). Tahran: Pejûhişgâh-ı Ulum-i İnsanı ve Muta'alat-ı Ferhengi.
- Aka, İ. (1994). *Mirza Şahruh ve Zamanı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aka, İ. (2014). *Timur ve Devleti*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alan, H. (1999). Bir Timurlu Hanımı: Gevherşad Ağa ve Tarhanî Emîrler. *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı (İzmir 1999)*. Edit. M. Ersan- N. Bilgi- T. Gökçe, 231-248. İzmir: Beta Yayıncılık.
- Alan, H. (2014). Muizzü'l-Ensâb'ın Timurlu Teşkilat Tarihi Bakımından Değeri. *Belleten*. 282 (78), 527-549.
- Alan, H. (2015). *Bozkırdan Cennet Bahçesine Timurlular (1360-1506)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Ando, S. (1992). *Timuridische Emire nach dem Mu'izz al-ansâb*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag.
- Ca'feri b. Muhammed el-Hüseyinî. (2011). *Târîh-i Kebîr (Tevârih-i Enbiyâ ve Mülûk)*. (Çev. İsmail Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Devletşah Semerkandî. (1977). *Devletşâh tezkiresi (Tezkire-i Devletşâh)*. (C. IV). (Çev. Necati Lugal). İstanbul: Kervan Yayıncılık.

- Hâfiz-I Ebrû. (1395 h.ş.). *Zübdetü't- Tevârih-i Baysungurî*. (C. II-III-IV). (Yay. S. K. H. Seyyid Cevâdî). Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Hasan-I Rumlu. (2020). *Ahsenü't-Tevârîh*. (Çev. Mürsel Öztürk). Ankara: Tarih Kurumu Yayınları.
- Hândmîr. (1380 h.ş.). *Habibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*. (C. IV). (Yay. M. D. Siyâkî, Yay.) Tahran: İntişarat-ı Hayyam
- İbn Arabşah. (2012). *Acâibu'l Makdûr fî Nevâib-i Tîmûr*. (Çev. D. Ahsen Batur). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Jackson, P. (2018). The Mongols of Central Asia and the Qara'unas. *Journal of the British Institute of Persian Studies*. 56 (1), 91-103.
- Kafalı, M. (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*. Ankara: Berikan Yayınları.
- Koçak, M. E. (2020). *Siyasi ve Sosyal Hayatta Etkin Bir Güç: Timurlu Hanedan Kadınları*. (Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koçak, M. E. (2024a). *Timurlularda Ordu ve Askerî Organizasyon (1370-1447)*. (Doktora tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koçak, M. E. (2024b). Timurlu Ordusunun Bel Kemîği: Tavaçiler. *GAB Akademi*. 4 (2), 166-175.
- Macit, E. (2021). *Timurlular (1370-1507)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Manz, B. F. (2017). *Timurlenk (Bozkırların Son Göçebe Fatih)* (Çev. Zuhal Bilgin). İstanbul: Kronik Kitap.
- Manz, B.F. (1992). *The Development and Meaning of Chaghatay Identity. Muslims in Central Asia (Expressions of Identity and Change)*. Edit. Jo-Ann Gross. 27-45. Durham and London: Duke University Press.
- Manz, B.F. (2013). *Timurlu İran'ında İktidar, Siyaset ve Din*. (Çev. Dilek Şendil). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mirza Muhammed Haidar Duglath. (1972). *Tarikh-i-Rashidi*. (Çev. Denison Ross). London: Curzon Press.
- Minhâc-I Sirâc el-Cûzcânî. (2016). *Tabakât-ı Nâsirî (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*. (Çev. Mustafa Uyar). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Mîr Caferî, H. (1375 h.ş.). *Târîh-i Timurîyân ve Türkmenân*. İsfahan: İntişarat-ı Dânişgâh-ı İsfahan.
- Mîrhând. (1385 h.ş.). *Ravzâtü's-Safa fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hülefâ*. (C. XI). (Yay. C. Keyânfer). Tahran: İntişarat-ı Esatir.
- Moğolların Gizli Tarihçesi*. (2018). (Çev. Mehmet Levent Kaya). İstanbul: Kronik Kitap.
- Muineddin-İ Natanzî. (1335 h.ş.). *Müntehabü't-Tevârih-i Muinî*. (Yay. J. Aubin,). Tahran: Kitabfuruş-i Hayyam.
- Muizzü'l-Ensâb. Bibliothèque Nationale Paris, Persian 67.
- Nizâmeddin-İ Şâmî. (1363 h.ş.). *Zafernâme*. (Yay. Penahî Simnânî). Tahran: İntişarat-ı Bamdad.
- Oruç, C. (2021). *Son Timurlu Hüseyin Baykara (1438-1506)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Rejepova, A. (2019). *Timurlularda Kültürel Hayat ve Sultan Hüseyin Baykara Dönemi*. (Yüksek Lisans tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Subtelny, M. E. (2007). *Timurids in Transition (Turko-Persian politics and acculturation in Medieval Iran)*. Leiden: Brill.
- Şerefeddin Ali-İ Yezdî. (1336 h.ş.). *Zafernâme*. (C. I). (Yay. Muhammed Abbasî). Tahran: Çap-ı Rengin.
- Tacü's-Selmânî. (1999). *Tarihnâme*. (Çev. İsmail Aka). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Woods, J. E. (1990). *The Timurid Dynasty*. Bloomington: Indiana University.

Ekler

Ek-1. Çağatay Hanlığı (Ulus) Haritası.⁸

⁸ (Manz, 1992, 30).